

Žena u arhitekturi Sena Sekulić-Gvozdanović: ženska povijest i teorija arhitekture u kontekstu hrvatskoga historiografskog narativa*

JASENKA GUDELJ

Izvorni znanstveni rad
DIPARTIMENTO DI FILOSOFIA E BENI CULTURALI
UNIVERSITÀ CA' FOSCARI,
VENEZIA
jasenka.gudelj@unive.it
<https://www.doi.org/10.17234/9789533791654.16>

Knjiga Žena u arhitekturi pojavila se 1998. godine u izdanju Udruženja hrvatskih arhitekata, no temelji se na nizu tekstova koje je Srebrenka Sekulić-Gvozdanović objavljivala još od sredine sedamdesetih i tijekom osamdesetih godina prošlog stoljeća. Ti su članci bili objavljeni u stručnim časopisima, poput časopisa UHA-e Čovjek i prostor, ali i ambicioznim izdanjima namijenjenim obrazovanoj ženskoj publici, poput Žene, „časopisa za znanstvena, društvena i kulturna pitanja o mjestu i ulozi žene i porodice u društvu“, u izdanju Saveza žena Hrvatske. Analiza navedenih tekstova, usredotočenih na problem aktivne uloge žena u polju arhitekture i ispisivanju povijesti profesije na globalnoj razini, omogućuje razmatranje njihova utjecaja na historiografski narativ i otvaranje novih istraživačkih pitanja u hrvatskome javnom i istraživačkom prostoru.

Ključne riječi: Sena Sekulić-Gvozdanović, *Žena u arhitekturi*, historiografija, ženska povijest arhitekture

UVOD

Knjiga *Žena u arhitekturi* Srebrenke (Sena) Sekulić-Gvozdanović (1916. – 2002.) tiskana je 1998. godine u izdanju Udruženja hrvatskih arhitekata kao sulus dugogodišnjih istraživanja autorice,¹ koja je tada već bila u devetom desetljeću profesionalno iznimno uspješna života.² (sl. 1) Osmišljeno kao svojevršno izvođenje povijesnog dokaza o postojanju ženske kreativnosti vezane za arhitekturu, djelo i u svjetskim okvirima ostaje rijeđak pokušaj takva istraživanja u izvanredno široko postavljenom vremenskom i geografskom okviru.

Sena Sekulić-Gvozdanović svojim je radom na Arhitektonskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu od prvih poratnih do kasnih osamdesetih godina prošlog stoljeća, pa i poslije, obilježila generacije studentica i studenata, ali i samu instituciju, čija je

prva dekanica u povijesti.³ Tome u prilog svjedoče i najnovija mapiranja arhitekture Hrvatske i druge Jugoslavije iz perspektive rodnih studija.⁴ Njezino bavljenje ženskom stranom povijesti arhitekture teklo je usporedo s vrhuncem akademske karijere, pa se stoga otvara pitanje geneze, rezultata i odjeka *Žene u arhitekturi* u kontekstu historiografskog narativa i utjecaja na hrvatski javni i istraživački prostor. Ovdje se tom zadatku pristupa isključivo na temelju objavljenih tekstova i prikaza, na transverzali ženske povijesti, povijesti institucija i društva, povijesti arhitekture i feminističke kritike.

IZVORIŠTA ŽENE U ARHITEKTURI: KONTEKST I PUBLIKA

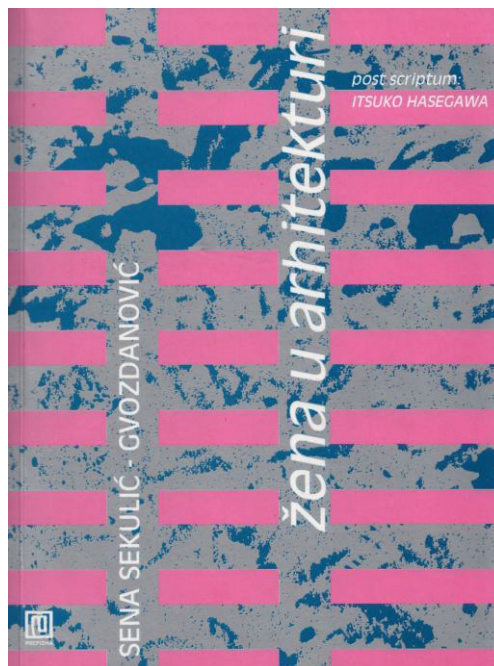
Knjiga tiskana 1998. godine temelji se na tekstovima koje je Sena Sekulić-Gvozdanović objavljiva-

la 1975. godine u arhitektonskom časopisu *Čovjek i prostor* te između 1983. i 1988. godine u znanstveno-popularnom časopisu *Žena* koji je izdavao Savez žena Hrvatske.⁵ Iako tematski povezani raspravama o aktivnoj ulozi žena u arhitekturi, ti su članci izvorno bili napisani za vrlo različitu publiku, a razmak od desetak godina, koliko ih dijeli, podudara se sa zenitom profesionalne karijere njihove autorice, ali i velikim pomacima u polju arhitekture te korjenitim društvenim i političkim promjenama.

Tako je u povodu „Godine žene“, koju su 1975. proglasili Ujedinjeni narodi, za stručnu publiku časopisa *Čovjek i prostor*, tada mjesečnika Saveza arhitekata Hrvatske, članica uredništva Sena Sekulić-Gvozdanović napisala seriju tekstova o aktivnoj ulozi žena u povijesti arhitekture koja je u nastavcima objavljivana od svibnja do prosinca.⁶ Ti kratki sočno pisani i bogato ilustrirani zapisi odnose se na Stari svijet i izvan europske kulture, od mitskih i arheološki osvjedočenih utemeljiteljica gradova, palača, hramova i vrtova Starog istoka i Sredozemlja do uloge žena u oblikovanju prostora u sjevernoameričkim kulturama Tipi i Pueblo.

Već u prvom od tih tekstova Sena Sekulić-Gvozdanović iznosi temelje svojeg narativa: pišući u vrijeme kad je povijest arhitekture bila shvaćena kao kanonski niz velikih imena, ravnopravnost s muškarcima, koju predviđa tek u 21. stoljeću, značila bi dosezanje ideala „žene-arhitekta kao genijalnoga kreatora“.⁷ Iz povijesnoga gledišta staroga Sredozemlja, dokazati kreativnu sposobnost žena za Senu Sekulić-Gvozdanović značilo je ponajprije sastaviti historijski niz velikanki, pri čemu je, u nedostatku profesionalki predmodernog doba, iskorišten već priznati postupak pripisivanja određenih zasluga i za oblikovanje građevina vladarima i naručiteljima. Stoga se kao novi kanon predlažu vladarice i naručiteljice, od onih mitskih pa do onih osvjedočenih u povijesnim izvorima i arheološkim nalazima.

Nadalje, u tekstovima se obrađuju i pojedini transverzalni aspekti rodних odnosa i arhitektonске djelatnosti: tako su Semiramidini vrtovi prigoda za širi diskurs o povijesti pejzažne arhitekture na temelju teksta švicarske pejzažne arhitektice Verene Steiner (i Silvia Steinera, kojeg Sekulić-Gvozdanović ne spominje) iz 1956. godine,⁸ a analiza Hatšepsutina hrama izaziva opservacije o ženskoj sklonosti inovativnim praktičnim rješenjima i muškoj ljubomori na ženska postignuća. Rasprava o antičkoj Grčkoj, iako ističe mizoginost te kulture, pripisuje aktivnu ulogu u arhitektonskim ostvarenjima Periklovoj supruzi Aspaziji te izdvaja Artemiziju, graditeljicu Mauzoleja u Halikarnasu. Miroljubivi pak kretske matrijarhat očituje se u aglomeratskom, a ipak funkcionalno jasnom karakteru minojskih palača, za razliku od dorske simetrije, što omogućuje ocrtavanje suprotstavljenih ženskih i muških principa u oblikovanju

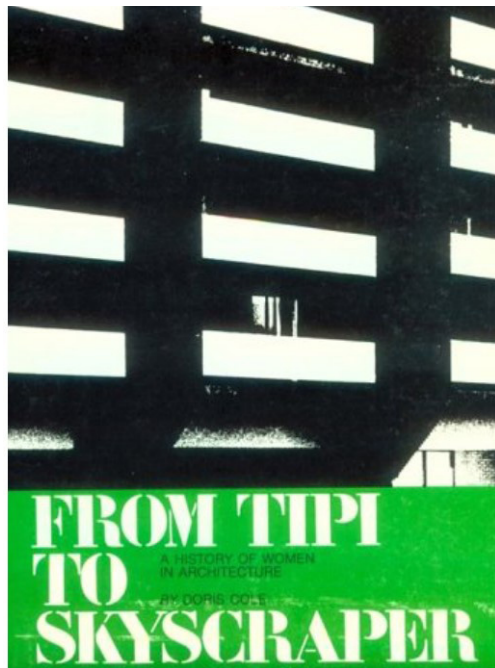

Sl. 1.
Sena Sekulić-Gvozdanović, *Žena u arhitekturi*, Zagreb, 1998., naslovnica (oblikovanje: Edita Schubert).

kao posljedicu društvenih rodnih asimetrija. Slična opreka očituje se i u tekstu o ravnopravnijoj etruskoj naprama arhitektonskoj kulturi antičkog Rima, koju se opisuje kao inženjersku, energičnu i stoga maskulinu. Ipak, sugerira se nešto bolji položaj i pristup obrazovanju rimskih žena u odnosu prema Grkinjama, a izdvojene su naručiteljice Sabina, supruga cara Hadrijana, koji je i sam smatran arhitektom, te Faustina Starija, supruga cara Anotonina Pija. Također, ističe se ženska uloga u oblikovanju privatnih interijera s naglašenim kjaroskuralnim efektima, ali i feminitnost formi kružnih Vestinih hramova. Ekskurs u pretkolonijalnu Ameriku opisuje arhitekturu kao žensku praksu sjedilačkih indijanskih plemena tzv. Pueblo kulture, ali i onih nomadskih u području Velikih ravnic. Završetkom „Godine žene“ serija je prekinuta, iako je Sena Sekulić-Gvozdanović i dalje bila članica uredništva ČiP-a i nastavila objavljivati tekstove o aktualnostima mahom iz područja povijesti arhitekture i zaštite graditeljskog nasljeđa.

Valja istaknuti kako su upravo rane sedamdesete godine vrijeme novog vala feminističkih istraživanja, osobito u anglofonom povijesti umjetnosti i arhitekture,⁹ a „Godina žene“ potakla je i izdavanje slavnog broja časopisa *Architectural Design* iz kolovoza 1975. godine, posvećenog britanskim arhitekticama, odnosno njihovu aktualnom shvaćanju profesije.¹⁰ U citiranim tekstovima Sena Sekulić-Gvozdanović ne osporiv je utjecaj knjige bostonske arhitektice Doris Cole (r. 1938.) *From Tipi to Skyscraper: A History of Women in Architecture*, prve studije o povijesti žena u američkoj arhitekturi koja je objavljena 1973. godine¹¹ (sl. 2). Upravo će inovativni socijalno-povijesni pristup ženskom sudjelovanju u američkoj arhitektonskoj kulturi, koji je Doris Cole razvila na

Sl. 2.
Doris Cole, *From
Tipi to Skyscraper: A
History of Women in
Architecture*, Boston,
1973., naslovnica.

tragu antropoloških istraživanja, biti od presudne važnosti za razmišljanja ponuđena stručnoj publici zagrebačkog ČiP-a. Naime, Sena Sekulić-Gvozdanović nije ih tek preuzela u tekstu o američkim Indijankama-graditeljicama, nastalom i na temelju knjige o Pueblo kulturi slavnoga američkog povjesničara arhitekture Vincenta Scullyja iz iste, 1975. godine,¹² nego ih je pokušala barem ponegdje primijeniti i na području Sredozemlja u starome vijeku. Napomenimo i da se Sena Sekulić-Gvozdanović aktivno bavila i prevoditeljstvom, a među djelima koja je prevela jest i iznimno popularno (ali i osporavano) *Porijeklo žene* velške antropologinje Elaine Morgan iz 1972., koje je u hrvatskom izdanju nakladničke kuće August Cesarec iz Zagreba izašlo 1978. godine.¹³

Stoga su zagrebački tekstovi hibridna karaktera: dok je s jedne strane primijenjen transverzalni antropološki pristup pri obradi kultura o kojima je malo pisanih dokaza, s druge se strane cilja prema povijesti velikih imena i stvaranju kanonskog niza važnih naručiteljica. Nastali na temelju velike erudicije i poznavanja povijesnih oblika arhitekture, čije su analize umetnute u dio biografija naručiteljica, ti zapisi ostaju odvojeni od lokalnog konteksta: primjerice, ne spominju se Salvia Postuma i Melia Aniana, dvije važne naručiteljice slavoluka na istočnome Jadranu, a nema ni referencija na arheološka i povijesna istraživanja suvremenica i suvremenika iz Hrvatske ili s područja tadašnje Jugoslavije.

Istaknimo i da je iste godine Sena Sekulić-Gvozdanović i doktorirala te postala prva redovita profesorica na zagrebačkome Arhitektonskom fakultetu. Time je i zanimljiviji njezin pokušaj historiziranja uloge žena u arhitekturi s položaja cijenjene profesorice povijesti arhitekture u jedinjoj obrazovnoj

ustanovi u ovome području u Hrvatskoj, na čije će čelo uskoro i doći.

Tri članka o profesionalnom djelovanju, školovanju i udrugama arhitektica, koja je Sena Sekulić-Gvozdanović napisala za rodno i profesionalno drukčije profiliranu publiku *Žene*, „časopisa za znanstvena, društvena i kulturna pitanja o mjestu i ulozi žene i porodice u društvu“, objavljena su osamdesetih godina kao svojevrsna izvješća s međunarodnih kongresa Međunarodne udruge arhitektica (Union Internationale des Femmes Architectes - UIFA), na kojima je Sena Sekulić-Gvozdanović aktivno sudjelovala.

Prvi, najopsežniji tekst nastao je u povodu kongresa u Parizu 1983. godine, kojim je obilježeno 20 godina UIFA-e, gdje su na pratećoj izložbi bili predstavljeni radovi čak 12 arhitektica iz Hrvatske.¹⁴ U njemu se Sena Sekulić-Gvozdanović koristi mnogo borbenijim rječnikom u odnosu prema testovima iz ČiP-a, izravno zahtijevajući profesionalnu ravnopravnost spolova, osobito u kontekstu timskog rada koji redovito potpisuju muškarci. Sažimajući povijesni pregled žena u arhitekturi, pri čemu je već obrađeni materijal iz ČiP-a obogaćen primjerima naručiteljica i arhitektica modernog i suvremenog doba, autorica u *Ženi* zatim ukratko prevodi članak o muškim i ženskim principima u arhitekturi iz 1981. godine njemačke arhitektice Margrit Kennedy (1939. – 2013.), jedne od viđenijih članica UIFA-e,¹⁵ koji u neku ruku kristalizira razmišljanja Sena Sekulić-Gvozdanović iz sedamdesetih godina. Tekst zaključuje razmatranjima o njihovoj primjeni na temelju istraživanja o odnosu korisnika i arhitekture francuskog arhitekta Pierrea Lefèvrea (r. 1941.).¹⁶ U jedinjoj bilješci u članku izneseni su i važni statistički podatci o školovanju i djelovanju zagrebačkih arhitektica, čime se prvi put u obraćanju hrvatskoj publici jasno iznose asimetrije lokalnih profesionalnih odnosa. Iste je godine Sena Sekulić-Gvozdanović bila i laureatkinja Nagrade za životno „Viktor Kovačić“ Udruženja hrvatskih arhitekata, i to kao tek druga žena kojoj je pripalo to važno strukovno priznanje u tada četvrtstoljetnoj povijesti nagrade.¹⁷

Drugi tekst, u povodu berlinskog kongresa UIFA-e 1984. godine, posvećen je školovanju arhitektica u SAD-u i Europi te njihovim doprinosima u području stambene arhitekture.¹⁸ Članak ilustrira i prateće izložbe, među kojima je gotovo uzgred spomenut uspješni izlagački projekt Sena Sekulić-Gvozdanović o ženskoj strani arhitektonske povijesti.¹⁹ Autoričino oduševljenje izazvala je izložba radova Zahe Hadid (1950. – 2016.), tada velike zvijezde u usponu. Članak se zaključuje poglavljem o njemačkim muzejima, posebice onome posvećenom filmskoj umjetnosti u Frankfurtu arhitektonskog para Margret Bofinger i supruga Helgea Bofingera, kojeg znakovito ne imenuje. Tu zagrebačka povjesničarka arhitekture iznosi i svoj dojam ostvarenja postmo-

derne, s oduševljenjem pišući o Jamesu Stirlingu i, nešto suzdržanije, o drugim (muškim) imenima koja ipak smatra svojevrsnim epigonima.

Treći je pak tekst iz 1988. godine vrlo kratki osvrt na kongres UIFA-e održan u Washingtonu, s temom stanovanja, gdje se navodi da je Sena Sekulić-Gvozdanović pripala čast održati uvodno predavanje pod naslovom „Problemi stanovanja kroz povijest čovječanstva“.²⁰ Spomenuta je i izložba o arhitekticama u SAD-u te se apelira na osnivanje njihova jugoslavenskog udruženja, do čeg u konačnici nije došlo.

Tekstovima u *Ženi* Sena Sekulić-Gvozdanović predstavila se kao važna osobnost u međunarodnim relevantnim profesionalnim organizacijama, pri čemu je bila gotovo desetljeće starija od osnivačice udruge arhitektica, Solange d'Herbez de la Tour (r. 1924.). Prijemčivost za novost, radoznalost i eklektičnost interesa pokazane u tim tekstovima susreću se s osjetljivošću za žensko pitanje u arhitektonskoj profesiji, u dosluhu s interesima tada već bitno feminističkim smjerom časopisa za koji su nastale. Nadalje, za razliku od naglašenije ideoloških i nešto šire postavljenih geografskih obzora samog časopisa, u člancima Sena Sekulić-Gvozdanović izostaje zanimanje za druga socijalistička društva, iako su mnoge članice UIFA-e dolazile iz tog dijela svijeta, a i sama osnivačica odrasla je i profesionalno oblikovana u Rumunjskoj. U cijelome nizu važnih američkih i zapadnoeuropskih imena koja ističe, jedina je arhitektica istočnoga bloka Poljakinja Helena Syrkus, međunarodno potvrđena članstvom u Congrès Internationaux d'Architecture Moderne (CIAM) još od 1926. godine, čija će dopredsjednica za Istočnu Europu postati 1947. godine.²¹

Ipak, tekstovi su pozicionirani unutar društva u kojem je Sena Sekulić-Gvozdanović djelovala: izraziti interes za zapadni kulturni krug bilo obilježje kako zagrebačke škole arhitekture tako i opće naguće jugoslavenskog društva, pa i kroz prizmu tih okolnosti treba vidjeti profesionalne uzore i odabire u ovdje analiziranim tekstovima. Sudjelovanje hrvatskih arhitektica na opisanim međunarodnim kongresima shvaćeno je i kao potreba međunarodne promocije upravo ženske hrvatske komponente arhitektonske struke, uz jasno i borbenu prepoznavanje istih problema profesionalnih rodničkih odnosa na globalnoj razini. Kao što je to bio slučaj i u ostalim socijalističkim europskim društvima, gdje su arhitektice djelovale unutar sustava koji je bio ideološki iako ne i praktično programiran u smjeru rodne jednakosti,²² bavljene ženskom poviješću arhitekture u Hrvatskoj, iako jasno nadahnuto zbivanjima u anglofonu svijetu, došlo je iz službenih akademskih krugova. Riječ je o svojevrsnoj povijesnoj ovjeri prava na sudjelovanje u profesiji s obzirom na obrazovanje i praktične sposobnosti, uz finu subverziju: primjeri-

ce, Sena Sekulić-Gvozdanović prešućuje neka imena arhitekata koji su radili u paru s arhitekticama čija se djela i imena spominju: tako izostaje ime Silvija Steinera, koji je zajedno s Verenom potpisao tekst o povijesti pejzažne arhitekture, zatim supruga Helene Syrkus, Szymona, pa i Helgea Bofingera, koji je zajedno sa suprugom Margret autor Muzeja filma u Frankfurtu.²³

Konačno, ako se usporede institucionalne povijesti, u Kanadi je prva dekanica nekoga arhitektonskog fakulteta postala 1977. godine Blanche Lemco van Ginkel (1923. – 2022.) na Sveučilištu u Torontu, a prva žena na toj dužnosti u SAD-u bila je 1980. godine Maria Rosaria Piomelli (r. 1937.) na sveučilištu City College of New York. U Italiji je 1981. godine kao prva dekanica izabrana Margherita De Simone (1932. – 1990.), i to na Sveučilištu u Palermu.²⁴ Iako se ovdje izneseni podatci nikako ne mogu uzeti kao reprezentativni, spomenimo i da cijeli niz uglednih arhitektonskih fakulteta do danas nije imao nijednu dekanicu, iako su žene već dugo prisutne i u studentskoj i u profesorskoj populaciji. Ostanemo li u susjedstvu, takav je slučaj, primjerice, s Arhitektonskim fakultetom u Beogradu ili pak Sveučilištem IUAV u Veneciji.²⁵ Iako su društvene okolnosti i povijest školovanja arhitektica u različitim zemljama bili bitno drukčiji, već ovim uistinu suženim presjekom lako je ustanoviti pionirsku ulogu koju je Srebrenka Sekulić-Gvozdanović imala u obrazovnome sustavu svoje sredine, ali i u mnogo širem kontekstu.

ŽENA U ARHITEKTURI, ZAGREB, 1998.

Tekstovi objavljeni od polovice sedamdesetih do kraja osamdesetih godina prošlog stoljeća pokazali su stalno zanimanje i evoluciju pristupa temi žene u arhitekturi Sena Sekulić-Gvozdanović. Konačno je, tijekom posljednje dekade toga vijeka, kada je i autorica već bila ušla u deveto desetljeće života, tiskana i knjiga koja, uz revidirane objavljene tekstove, sadržava njezino zaokruženo viđenje aktivne uloge žena u graditeljstvu od amazonki do rata u Hrvatskoj (sl. 3). Knjiga sadržava i predgovor cijenjene povjesničarke umjetnosti Olge Maruševski (1923. – 2008.) te poetični pogovor koji je napisala japanska arhitektica Itsuko Hasegawa (r. 1941.), a likovno ju je opremila Edita Schubert (1947. – 2001.). Popis literature, iako su u njemu izostavljeni neki od naslova spomenuti u tekstu, omogućuje barem djelomični uvid u širinu podloge prikupljena materijala.

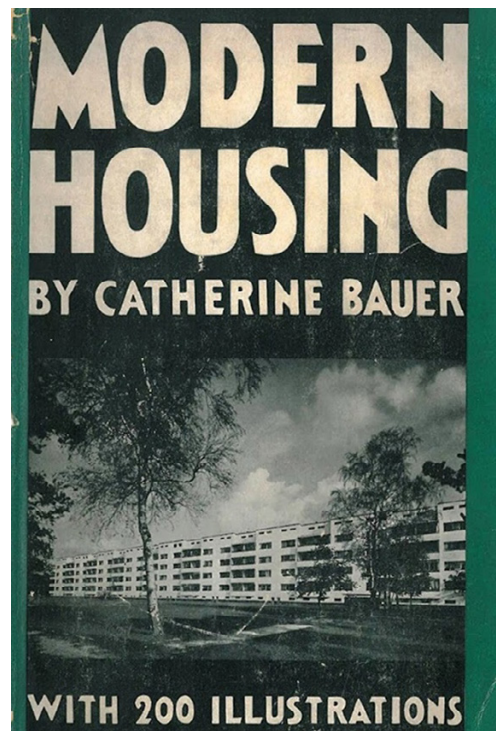
U izdanju su proširena poglavlja o starome vijeku, pa tako poglavlje o Hatšepsut uključuje i Feničanku Didonu, utemeljiteljicu Kartage, ali i Kleopatru, ponajprije zbog teorijske knjige o mjerama i pripisanog joj rješenja interijera njezina broda, zatim kraljicu od Sabe, graditeljicu Solomonova hrama, te učenu Hipatiju, za koju se doduše tek pretpostavlja

Sl. 3.
Sena Sekulić-
Gvozdanović, *Žena
u arhitekturi*, Zagreb,
1998., sadržaj.

Sl. 4.
Katharine Bauer
Wurster, *Modern
Housing*, Cambridge,
1934., naslovnica.

SADRŽAJ

PREDGOVOR	6
UVOD	8
1. AMAZONKE - GRADITELJICE SVOJIH GRADOVA	11
2. SEMIRAMIDINI VIŠEĆI VRTOVI	21
3. HATŠEPTSUT	33
4. IZVANEUROPSKE KULTURE	61
5. EGEJ I GRČKO KLASIČNO TLO	103
6. ETRURIJA I RIM	129
7. TRI VELIKE GRADITELJICE 4., 5., I 6. STOLJEĆA	166
8. OD TEODOLINDE DO ARMESINDIS - PREDROMANIKA	187
9. OD TEOFANE, MATILDE I URRAKE DO BLANKE ROMANIKA	201
10. OD ELEONORE AKVITANSKE DO IZABELE KASTILJSKE GOTIKA	225
11. ŽENE JEDNAKE NAOBRABZE KAO MUŠKARCI RENESANSA I MANIRIZAM	241
12. ŽENE REFORMIRAJU STAMBENU ARHITEKTURU BAROK I ROKOKO	265
13. NOVO DOBA	283
14. PROFESIONALNA IZOBRAZBA ARHITEKTICA	307
15. UIFA (MEĐUNARODNA UDRUGA ARHITEKTICA)	312
16. POGOVOR	318
BILJEŠKE	324
LITERATURA	332
POST SCRIPTUM - ITSUKO HASEGAWA	339

da se bavila graditeljstvom, no bila je blisko povezana s mitskom Aleksandrijskom knjižnicom. Već se u odabranim povijesnim ličnostima mogu prepoznati linije autoričina interesa, od urbanizma i pejzažnog oblikovanja do teorije koja se temelji na učenosti i mjeriteljstvu.²⁶ Poglavlje o izvaneuropskim kulturama odlikuje dvojakost pristupa, pri čemu je antropološki onaj primijenjen na već u ČiP-u obrađene sjevernoameričke te sada i na afričke kulture, dok je kanonski niz europskih vladarica-naručiteljica proširen na Kinu, Indiju i Japan. Posebno je opširno poglavlje posvećeno islamskim zemljama, od Umajada i Abasida, preko Španjolske, Egipta, Perzije do Indije, gdje su navedene mnoge sultanije i moćne udovice koje su dale izgraditi važne građevine. Sena Sekulić-Gvozdanović bila je osobito oduševljena tom religijom, za koju je smatrala da iz nje proizlaze najpravedniji društveni sustavi, dok su joj se dekoracije lišene ljudskog lika činile posebno „ženskim“.²⁷ Poglavlje o Kreti i Grčkoj temelji se na već citiranom tekstu iz ČiP-a, a istraživanje staroga Rima prošireno je novim caricama-graditeljicama, prema modelu prijašnjega teksta. Daljnja poglavlja također opisuju carice-graditeljice: Helenu, majku cara Konstantina, Galu Placidiju i Teodoru, ali i ostale kraljevske i carske supruge u stoljećima nakon nestanka Rimskog Carstva. Zatim slijede poglavlja prema uobičajenoj povijesno-umjetničkoj periodizaciji koja nastavlja nabranje vladarica-naručiteljica, od predromanike preko romanike do gotike, s naglaskom na žene kao nositeljice civilizacijskih (a time i arhitektonskih) tekovina udajom za barbarske vođe ili vladare zemalja čije su kulture smatrane zaostajlima. Slične se

ideje ponavljaju i u sljedećim poglavljima, uz tvrdnju da je u renesansi postojala rodna ravnopravnost na temelju naobrazbe, u čemu se također može prepoznati autoričin sustav vrijednosti. Ulogu žena u baroku i rokokou, uz nastavak naručiteljske aktivnosti mnogih vladarica, vidi u utjecaju koji su imale na povećanu udobnost stambene arhitekture, poput Catherine de Vivonne, markize de Rambouillet (1588. – 1665.), koju su njezini arhitekti poslušali jer je „arhitektima iz iskustva poznato da mogu puno naučiti od ukusa i individualnosti klijenata“.²⁸

Konačno, novo doba, koje obuhvaća razdoblje od 19. stoljeća do suvremenosti, počinje citatom o nevidljivosti ženskog rada tijekom povijesti Michelle Perrot iz knjige *Povijest žena Zapada*,²⁹ u suprotnosti s daljnjim tekstom u kojem se opisuje afirmacija profesionalnih arhitektica. Ustanovit će već na početku da su im polja djelovanja ipak bila sužena, pa je to ponajprije pisanje kritika te projektiranje interijera i stambene arhitekture, a ističe se blagotvorni utjecaj žena na profesiju, a time i na društvo u cjelini.

Tekst se temelji na citiranom članku iz časopisa *Žena* objavljenog 1983. godine,³⁰ a izdvojena su američka iskustva, pri čemu je posebice istaknuta uloga žena teoretičarki, poput Harriet Beecher Stowe (1811. – 1896.), Grete Grey (1880. – 1961.), Catherine Bauer Wurster (1905. – 1964.) (sl. 4) i mnogih drugih, ali i praktičarki poput Marthe McWhirter (1827. – 1904.) ili Julije Morgan (1872. – 1957.), pa sve do autoričinih suvremenica Denise Scott Brown (r. 1931.), „koja je smatrala da slava njena supruga šteti arhitektima njihova biroa“,³¹ i kritičarki i teoretičarki Louise Huxtable (1921. – 1913.) i Jane Jacobs

(1916. – 2006.). Nadalje, među europskim imenima sad se tek spominje arhitektica kasnobaroknog Rima Plautilla Bricci (1616. – 1705.), da bi zatim istaknula važnost urbanističkih teorija Adelheid Dohna-Poninske (1804. – 1878.). (sl. 5) Potom se ističu predstavnice sljedeće generacije sada profesionalno obrazovanih arhitektica, od Aino Marsio Aalto (1898. – 1949.) preko Lily Reich (1885. – 1947.) i Margarete Schütte-Lihotzky (1897. – 2000.) do Eileen Grey (1878. – 1976.) i Charlotte Perriand (1903. – 1999.). Pišući o vlastitim suvremenicama, Sena Sekulić-Gvozdanović ističe Solange d'Herbez de la Tour, osnivačicu UIFA-e i uspješnu arhitekticu, Alison Smithson (1928. – 1993.) i Jane Drew (1911. – 1996.) u Velikoj Britaniji, Iračanku Zahu Hadid (1950. – 2016.), Poljakinju Helenu Syrkus, mnoge Švicarke te Talijanku Geatanu Gae Aulenti (1927. – 2012.).

Poglavlje o profesionalnoj izobrazbi arhitektica također je prerađen prijašnji tekst koji mapira obrazovnu putanju arhitektica u SAD-u, Finskoj, Velikoj Britaniji, Švicarskoj, Italiji (Milanu) i Japanu. Za Hrvatsku se ponavljaju i proširuju podatci o studenticama i diplomanticama Arhitektonskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, koji jasno pokazuju stalni porast broja diplomiranih arhitektica, da bi 1995. godine dosegnuo natpolovičnu većinu.

Konačno, kao dugogodišnja članica UIFA-e, Sena Sekulić-Gvozdanović hrvatsku publiku upoznaje s djelovanjem Međunarodne udruge arhitektica, navodeći i kronologiju kongresa te opširnije opisujući onaj u Washingtonu 1988., na koji se svojedobno kratko osvrnula na stranicama *Žene*, no sada spominjući i kongres u Capetownu iz 1993. godine, gdje su hrvatske predstavnice Ljiljana Šepić i Sena Sekulić-Gvozdanović održale referate o ratnim razaranjima u Hrvatskoj.

U pogovoru će Sena Sekulić-Gvozdanović još jedanput navesti poteškoće istraživanja ženskog doprinosa arhitekturi, od prevage muških glasova u povijesti do manjka arhivske dokumentacije. Ističe stoga važnost Arhiva arhitektica (AWA) na Sveučilištu u Virginiji koji je osnovala Milka Bliznakov (1927. – 2010.) te poziva arhitectice na prikupljanje arhivske građe.

Nadalje, izriječkom podcrtava asimetriju profesionalnih odnosa i rodnih uloga u obiteljskom životu, no također predviđa da će upravo žene izvesti arhitekturu iz stilske slijepe ulice u kojoj se našla, i to u smjeru održive arhitekture prema željama investitora. Konačno, ponavlja prijevod „muških“ i „ženskih“ principa Margrit Kennedy u kojima je sadržana i kritika modernizma te poziva na njihovo uravnoteženje.

Popis literature sadržava stotinjak naslova, no Sekulić-Gvozdanović ih je tijekom godina zasigurno koristila mnogo više jer ovdje nisu uključena sva

Sl. 5.
Adelheid Dohna-Poninska, *Die Großstädte in ihrer Wohnungsnoth und die Grundlagen einer durchgreifenden Abhilfe*, Duncker & Humblot, Leipzig 1874., naslovnica.

djela koja se izravno spominju u tekstu. Mahom su citirane američke i britanske autorice i autori, uz mali udio njemačkih i francuskih izdanja, tiskanih od sredine 19. stoljeća do sredine devedesetih godina 20. stoljeća. Ističe se pritom inzistiranje na autoricama, osobito aktivnima kasnih šezdesetih i sedamdesetih godina, u vrijeme tzv. drugog vala feminizma, poput arhitektica Doris Cole (r. 1938.) ili Susane Torre (r. 1944.) te povjesničarki Michelle Perrot (r. 1928.), Sarah Pomeroy (r. 1938.) i drugih. Mnogobrojni su i pregledi arhitekture pojedinih razdoblja i zemalja te djela o arheologiji, uređenju interijera i slično.

Jasno je da je Sena Sekulić-Gvozdanović napisala eklektičnu knjigu u kojoj su kompilirana transverzalna znanja arheologije, povijesti arhitekture, feminističke povijesti i antropologije. Takav je pristup zasigurno bio posljedica dugogodišnjega pedagoškog rada na fakultetu kojim je jedno vrijeme i upravljala, a na kojem je broj studentica sve više rastao. Nadalje, inzistiranje na „ženskoj strani“ arhitektonske teorije i kritike razumljivo je s pozicije profesorice upravo teorijskih predmeta, čija je erudicija bila neupitna, kao i ažurirani dosluh s anglosaksonskom literaturom. Iako se kolažiranje critica o utjecajnim ženama kroz prizmu mahom anglofone literature može iz današnje perspektive činiti teško prihvatljivim znanstvenim postupkom, a struktura djela, stil pisanja i znanstveni aparat ne odgovaraju trenutačnim standardima, valja odati priznanje tome pionirskom doprinosu povijesti profesije iz pera priznatoga ženskog vođe, što je sigurno bio veliki napor u smjeru normalizacije ženskog sudjelovanja u lokalnoj arhitektonskoj kulturi. Konačno, knjiga je objavljena u vrijeme demokratizacije hrvatskog društva u kojem su

feministički diskurs i općenito ženski doprinos bili prisutni, iako u sjeni ratnih zbivanja.³² Uvažavanje tog i ostalih doprinosa Sene Sekulić-Gvozdanović potvrđeno je i nagradom Vladimir Nazor za životno djelo koja joj je dodijeljena iste, 1998. godine.³³

ŽENSKA POVIJEST ARHITEKTURE I HRVATSKI HISTORIOGRAFSKI NARATIV

Žena u arhitekturi tiskana je u sklopu Biblioteke Psefizma, u kojoj je profesionalna udruga arhitekata Hrvatske između ostalog željela odati počast pionirima zagrebačke škole, pa su tako, primjerice, uključeni pretisci djela Stjepana Planića i Zdenka Stržića.³⁴ Stoga je već kontekst izdanja službeno upisivanje ženske povijesti u hrvatski historiografski narativ, iako pomalo prezrelim plodovima. Zanimljivo je zamijetiti da je najava djela u službenom časopisu udruge, ČiP-u, upućivala na uključenost u narativ i hrvatskih arhitektica,³⁵ iako ih se u samoj knjizi gotovo uopće ne spominje, navodeći im tek (i to poneka) imena u kontekstu predratnog školovanja na Tehničkom fakultetu te sudjelovanja na kongresima UIFA-e.

Dvojakost izravne recepcije *Žene u arhitekturi* moguće je iščitati iz recenzija objavljenih nakon knjige u časopisima namijenjenim profesionalnoj arhitektonskoj publici, poput ČiP-a i *Prostora*,³⁶ u usporedbi s onom u glasilu Centra za ženske studije, časopisu *Treća*.³⁷ Dok se kratki prikaz iz pera arhitectice Sonje Jurković usredotočuje na prividnu ravnopravnost u tehničkim zanimanjima, arhitekt i povjesničar arhitekture Boris Vučić Šneperger smatra da je riječ o „neznanoj povijesti“, no oboje autora zapravo prema knjizi nije (i teško da su mogli i biti s obzirom na bliski profesionalni odnos prema autorici) kritično. Tek povjesničarka umjetnosti Karmen Ratković, na pragu novog tisućljeća, za feministički orijentiranu publiku časopisa *Treća* kritički uočava postulate, methodske postupke i formalne i sadržajne prednosti i nedostatke knjige koju prepoznaje kao „strastveni eruditski pregled“ istodobno joj priznajući pionirsku ulogu.

Neobičan spoj profesionalnih feminističkih nastojanja, znanstvenih ambicija i eruditske razbarušenosti, prezreo za vrijeme u kojem se u konačnom obliku knjiga *Žena u arhitekturi* pojavila, te istodobno veliki profesionalni ugled koji je Sena Sekulić-Gvozdanović uživala, možda su prouzročili izostanak izravnog nastavka te istraživačke putanje i uz održavanje skupova u čast uvažene profesorice.³⁸ Osobito je to tako u istraživanjima starog, srednjeg i novog vijeka, pa je tako ženski utjecaj na arhitekturu hrvatskih povijesnih zemalja ostao tek dotaknut kao tema, iako su se tim razdobljima bavile i mnoge važne istraživačice. Nadalje, valja istaknuti da su određene intuicije Sene Sekulić-Gvozdanović prisutne i u suvremenome feminističkom diskursu u povijesti arhitekture, kao što su propitivanje izvora i okolnosti ženskog sudjelovanja u oblikovanju prostora i prije pojave profesionalnih arhitektica, istraživanja naručiteljica i žena kao korisnica građevina te dijagnoza suvremenih i povijesnih rodni i profesionalnih odnosa. Sva ta pitanja možda najrazgovjetnije ponovno postavlja američka povjesničarka arhitekture Despina Stratigakos 2016. godine,³⁹ a mnoge su i druge istraživačice koje neprestano pridonose toj toliko višeslojnoj temi.⁴⁰

Konačno, od drugog desetljeća 21. stoljeća, u već spomenutom kontekstu mapiranja hrvatske poslijeratne arhitektonske profesije, Sena Sekulić-Gvozdanović redovito se citira u valu najnovijeg bavljenja prvim arhitecticama iz orbite zagrebačke škole arhitekture, pri čemu se posebice ističe njezin liderski potencijal.⁴¹ Daljnja istraživanja osobnog arhiva, kako onog njegova dijela koji je u Muzeju arhitekture HAZU u Zagrebu tako i materijala koji je deponiran u Arhivu arhitectica (AWA) na Sveučilištu u Virginiji,⁴² te vremenski odmak koji će donijeti jasnije ocrtavanje konteksta u kojem je djelovala zasigurno će još bolje osvijetliti stvarnu ulogu i utjecaj ne samo Sene Sekulić-Gvozdanović nego i ostalih žena aktivnih u polju arhitekture i njezine povijesti u drugoj polovici 20. stoljeća.

Bilješke

- * Ovaj je članak nastao u sklopu projekta koji je financiran u okviru programa Europske unije za istraživanje i inovacije Obzor 2020 (GA n. 865863 ERC-AdriArchCult). // This article is part of a project that has received funding from the European Union's Horizon 2020 Research and Innovation Programme (GA n. 865863 ERC-AdriArchCult).
- ¹ SENA SEKULIĆ-GVOZDANOVIĆ, *Žena u arhitekturi, Tragom žene kreatora i žene teoretičara u povijesti arhitekture*, Zagreb, 1998.
- ² Za biografske podatke vidi *Arhitekti članovi Jugoslavenske akademije. 125 godina djelovanja Akademije 1866. – 1991.*, ur. D. Galić, Zagreb, 1991., 156–161; KARIN ŠERMAN, „Dekani i prodekani Tehničkog fakulteta, AGG fakulteta i Arhitektonskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu”, *Sveučilište u Zagrebu – Arhitektonski fakultet, 1919./1920. – 1999./2000.: osamdeset godina izobrazbe arhitekata u Hrvatskoj*, ur. M. Obad Šćitaroci, Zagreb, 2000., 36–38; *Hrvatski muzej arhitekture*, ur. A. Mutnjaković, Zagreb, 2018., 118–119; HELENA KNIFIĆ SCHAPS, *Prva dama hrvatske arhitekture: Sena Sekulić-Gvozdanić*, HAZU, Zagreb, 2022.
- ³ NIKOLA FILIPOVIĆ, KARIN ŠERMAN, „Katedra za teoriju i povijest arhitekture”, *Studij arhitekture – izbor studentskih radova 2001./2002.*, ur. V. Mikić, Zagreb, 2003., 47–51 (48–49); ŠERMAN (bilj. 2). Zahvaljujem gđi Sanji Kustić iz Ureda dekana Arhitektonskog fakulteta u Zagrebu na dostavljenim dodatnim podacima.
- ⁴ LIDIJA BUTKOVIĆ MIĆIN, *Ada Felice-Rošić i Nada Šilović: Ženski trag u arhitekturi Rijeke*, katalog izložbe, Muzej grada Rijeke, Rijeka, 2013.; MOJCA SMODE CVITANOVIĆ, MARINA SMOKVINA, ANDREJ UCHYTIL, „Dragica Crnković Očko. Afrički radovi hrvatske arhitekture”, *Prostor*, 24/1 (2016.), 90–101; MELITA ČAVLOVIĆ, MOJCA SMODE CVITANOVIĆ, „Pavilion V, Faculty of Architecture, Hildegard Auf Franić, Zagreb, Croatia, 1941 – Committed and inspiring academic”, *MoMoWo – 100 Works in 100 Years, European Women in Architecture and Design 1918 – 2018*, ur. A. M. Fernández García, C. Franchini, E. Garda, H. Seražin, Ljubljana, Torino, 2016., 144–145; ZRINKA BARIŠIĆ MARENIĆ, MARINA BERTINA, NEDA MRINJEK KLISKA, „Contribution to Research of Modern Architecture in Croatia (1969 – 1989)”, *Proceedings of the 3rd MoMoWo International Conference – Workshop*, ur. E. M. Garda, C. Franchini, Caterina; A. M. Fernández García, H. Seražin, 2018., Ljubljana, 70–82. Elektroničko izdanje: <https://iris.polito.it/retrieve/handle/11583/2787920/314478>; ZRINKA BARIŠIĆ MARENIĆ, MARINA BERTINA, NEDA MRINJEK KLISKA, „Contribution to Research of Architecture and Education in Croatia (1918 – 2018)”, *Women's Creativity since the Modern Movement (1918 – 2018): Toward a New Perception and Reception*, ur. H. Seražin, C. Franchini, E. Garda, Ljubljana, 2018., 35–49; THEODOSSIS IS-SALIAS, ANNA KATS, „Gender and the Production of Space in the Postwar Yugoslavia”, *Towards Concrete Utopia 1948 – 1980*, ur. M. Stierli, V. Kulčić, katalog izložbe, MoMa, New York, 2018., 96–103; MIA ROTH ČERINA, VERA GRIMMER, *Arhitektica Hildegard Auf Franić*, Zagreb, 2019.; ZRINKA BARIŠIĆ MARENIĆ, *Arhitektica Zoja Dumenčić*, Zagreb, 2020. LEA HORVAT, *Nepraktični savjeti za kuću i okućnicu: feministička čitanja ženske svakodnevice*, Zaprešić, 2020.
- ⁵ Časopis *Žena* izlazio je od 1957. do 1992. godine u izdanju Saveza žena Hrvatske kao nasljednik izdanja *Žena u borbi Antifašističke fronte žena (AFŽ)*. Usp. MIRA KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Mira, „Žena u borbi 1943/45, Izd. Konferencije za društvenu aktivnost žena Hrvatske, časopisa „Žena“ i Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb 1974, str. 522.” *Časopis za suvremenu povijest* 7/2 (1975.), 204–206; ZSÓFIA LÓRÁND, *Feministički izazov socijalističkoj državi u Jugoslaviji*, Zaprešić, 2020., 59. IDA OGRAJŠEK GORENJAK, „Ženska povijest na valovima feminizma” *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 54/1 (2022.), 165–200.
- ⁶ SENA SEKULIĆ-GVOZDANOVIĆ, „Tragom žene teoretičara i kreatora u povijesti arhitekture”, *Čovjek i prostor*, XXII (1975.): 1. Uvod, br. 266, str. 20–27; 2. Semiramidini viseći vrtovi, br. 267, str. 20–21; 3. Hatšepsut, br. 268, str. 19–22; 4. Novi svijet – Tipi i Pueblo, br. 270, str. 20–21; 5. Egeja i antičko grčko tlo, br. 271, str. 20–22; 6. Kreta, br. 272, str. 20–21; 7. Etrurija i Rim, br. 273, str. 20–21.
- ⁷ SENA SEKULIĆ-GVOZDANOVIĆ, „Tragom žene teoretičara i kreatora u povijesti arhitekture, Uvod”, *Čovjek i prostor*, XXII (1975.), br. 266, str. 20.
- ⁸ VERENA STEINER, SILVIO STEINER, „Gartengestaltung gestern und heute”, *Das Werk: Architektur und Kunst = L'oeuvre: architecture et art*, 43 (1956.), 8: Gärten und Landschaftsplanung, 248–251. Tekst je izostavljen na popisu literature u SEKULIĆ-GVOZDANOVIĆ (bilj. 1).
- ⁹ Usp. ANDREA J. MERRETT, INÉS TOSCANO, OLIVIER VALLE-RAND, „Reviews for the Special Collection on Architectural Historiography and Fourth Wave Feminism”, *Architectural Histories*, 8/1/25 (2020.), 1–7.
- ¹⁰ Ovaj broj iz kolovoza 1975. godine naveden je na popisu literature SENA SEKULIĆ-GVOZDANOVIĆ (bilj. 1). O važnosti ovog milijokaza u osvještavanju stručnog mišljenja o položaju arhitektica v. EVA MARIA ALVAREZ ISIDRO, *Women in Architecture. 1975*, 2015. Dostupno na: <https://riunet.upv.es/handle/10251/63278>.

- ¹¹ DORIS COLE, *From Tipi to Skyscraper: A History of Women in Architecture*, Boston, 1973. Vidi i ANDREA J. MERRETT (bilj. 9).
- ¹² VINCENT SCULLY, *Pueblo: Mountain, Village, Dance*, New York, 1975. Djelo nije na popisu literature u SEKULIĆ-GVOZDANOVIĆ (bilj. 1).
- ¹³ Prvo eng. izdanje ELAINE MORGAN, *The Descent of Women*, sine loco: Stein & Day, 1972.; hrvatsko izdanje: *Porijeklo žene*, Zagreb, 1978.
- ¹⁴ SENA SEKULIĆ-GVOZDANOVIĆ, „Žena arhitekt danas, u prošlosti i u budućnosti“, *Žena*, 3 – 4 (1983.), 76–81. Tekst ne navodi imena ovih arhitektica, kao ni dokumentacija koju je u okviru ovog istraživanja bilo moguće konzultirati.
- ¹⁵ MARGRIT KENNEDY, „Toward a Rediscovery of Feminine Principles in Architecture and Planning“, *Women's Studies International Quarterly*, 4 (1981.), 75–81.
- ¹⁶ Lefèvre je do umirovljenja bio aktivni projektant i predavač na École nationale supérieure d'architecture de Paris la Villette, pionir participativne i održive arhitekture.
- ¹⁷ VLADIMIR BEDENKO, „Sena Sekulić-Gvozdanović – osebujna individualnost među velikanima arhitekture“, *Čovjek i prostor*, 394 (1986.), 6. Prva žena koja je dobila ovu nagradu bila je arhitektica Zoja Dumengjić 1979. godine.
- ¹⁸ SENA SEKULIĆ-GVOZDANOVIĆ, „Stručno školovanje žena-arhitektica“, *Žena*, 1 (1985.), 97–105.
- ¹⁹ Usp. Presentation at UIFA 7th Congress: Portraits of Women-Architects in the History of Mankind. Berlin, Germany, 1983, Box: 1, Folder: 6. Sena Sekulić-Gvozdanović Architectural Collection, Ms-1998-009. Special Collections and University Archives, Virginia Tech.
- ²⁰ SENA SEKULIĆ-GVOZDANOVIĆ, UIFA 88, *Žena*, 6 (1988.), 78–85.
- ²¹ MARCELA HANAČKOVÁ, *CIAM and the Cold War. Helena Syrkus between Modernism and Socialist Realism*, doktorski rad, ETH Zurich, 2019.
- ²² Usp. *Ideological Equals: Women Architects in Socialist Europe 1945–1989*, ur. M. Pepchinski, M. Simon, New York & Oxon, 2018.; *Women's Creativity since the Modern Movement (1918 – 2018)* (bilj. 4).
- ²³ Helge Bofinger (1940.-2018.) bio je protagonist njemačke arhitekture osamdesetih i devedesetih godina 20. stoljeća te profesor na Sveučilištu u Dortmundu. Za razliku od supruge Margret, posvećena mu je i stranica na njemačkoj Wikipediji https://de.wikipedia.org/wiki/Helge_Bofinger (pregledano 13. listopada 2023.).
- ²⁴ BARBARA MESSINA, „Women and Representation: Teaching of Drawing in the Italian Faculties of Architecture and Engineering“, *Women's Creativity since the Modern Movement (1918 – 2018). Toward a New Perception and Reception* (bilj. 4), 211–222.
- ²⁵ Zahvaljujem gđi Mirjani Ribić, rukovoditeljici biblioteke Arhitektonskog fakulteta Sveučilišta u Beogradu, na ljubaznoj pomoći. Usp. *Декани Архитектонског факултета: 1948 – 2016, Београд*, 2016. Za IUAV usp. *Officina Iuav, 1925 – 1980. Saggi sulla scuola di architettura di Venezia*, ur. G. Zucconi, M. Carraro, Venezia, 2011.
- ²⁶ Usp. SENA SEKULIĆ-GVOZDANOVIĆ, „Sustavi povijesnih mjera: Uvod u istraživanje hrvatske metrologije I“, *Prostor*, 1 – 2 / 5 – 6 (1994.), 49–75. te nastavci u sljedećim brojevima istog časopisa.
- ²⁷ Usp. SENA SEKULIĆ-GVOZDANOVIĆ, *Islamski vrtovi i dvorovi*, Zagreb, Naklada Juričić, 2004.
- ²⁸ SENA SEKULIĆ-GVOZDANOVIĆ (bilj. 1), 265.
- ²⁹ Usp. *Storia delle donne in Occidente*, ur. G. Duby, M. Perrot, Laterza, Bari, 1990, 5 vol., no Sena Sekulić-Gvozdanović u popisu literature navodi engleski prijevod *History of Women in the West* nepoznatog izdavača Laterne, a vjerojatno je riječ o izdanju Harvard University Pressa iz 1992. godine.
- ³⁰ SENA SEKULIĆ-GVOZDANOVIĆ (bilj. 14)
- ³¹ SENA SEKULIĆ-GVOZDANOVIĆ (bilj. 1), 287.
- ³² Usp. ZSÓFIA LÓRÁND (bilj. 5).
- ³³ ANDRE MOHOROVIČIĆ, „Životna orijentacija u korist arhitekture: dr. sc. Sena Sekulić-Gvozdanović, laureat nagrade Vladimir Nazor za životno djelo“, *Čovjek i prostor*, 530/531 (1998.), 19–20.
- ³⁴ STJEPAN PLANIĆ, *Problemi savremene arhitekture* (pretisak izvornika iz 1932.), Zagreb, 1996.; ZDENKO STRIŽIĆ, *O stanovanju: arhitektonsko projektiranje* (pretisak izvornika iz 1956.), Zagreb, 1997.
- ³⁵ *Čovjek i prostor*, 1997., 522–523, str. 4.
- ³⁶ SONJA JURKOVIĆ, „Arhitektura u ženi“, *Čovjek i prostor*, 528–529 (1998.), 55; BORIS VUČIĆ ŠNEPERGER, „Sena Sekulić-Gvozdanović, Žena u arhitekturi, Tragom žene kreatora i žene teoretičara u povijesti arhitekture“, *Prostor*, 6 (1998.), 107–108.
- ³⁷ Karmen Ratković, „Sena Sekulić-Gvozdanović, Žena u arhitekturi, Biblioteka Psefizma, Zagreb, 1998.“, *Treća*, 2000., 131–133.
- ³⁸ Na primjer, Memorijalni tjedan u povodu 100. obljetnice rođenja 2016. godine u organizaciji Arhitektonskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu u suradnji s Institutom za povijest umjetnosti, Društvom zagrebačke Klasične gimnazije i Družbom „Braća hrvatskog zmaja“ ili pak memorijal Dani Sene Sekulić-Gvozdanović u organizaciji Društva povjesničara umjetnosti Hrvatske.
- ³⁹ DESPINA STRATIGAKOS, *Where are the women Architects?*, Princeton, Oxford, 2016.
- ⁴⁰ Usp., primjerice, *Gender Space Architecture: An Interdisciplinary Introduction*, ur. J. Rendell, B. Penner, I. Borden, London, 2000.; *Women Architects and Politics: Intersections between Gender, Power Structures and Architecture in the Long 20th Century*, ur. M. Pepchinski, C. Budde, Bielefeld, 2022., a valja istaknuti i projekte MoMoWo (<http://www.momowo.eu/>) i Women in Architecture (<https://womeninarchitecture1975.wordpress.com/>). Među mnogim novijim izložbama o arhitekticama mogu se izdvojiti *Frau Architekt. Over 100 years of women in architecture* (29. rujna 2017. – 8. ožujka 2018.), Deutsches Architekturmuseum (DAM), Frankfurt-am-Main i *BUONE NUOVE. donne in architettura* (16. prosinca 2021. – 23. listopada 2022.), MAXXI, Rim te *Women in Architecture* (13. svibnja – 23. listopada 2022.), Danish Architecture Center, Copenhagen.
- ⁴¹ Vidi bilj. 3.
- ⁴² <https://aspace.lib.vt.edu/agents/people/1380> (pregledano 10. svibnja 2023.).

Woman in Architecture by Sena Sekulić-Gvozdanović: Women's History and Theory of Architecture in the Context of Croatian Historiographic Narrative

JASENKA GUDELJ

The book *Woman in Architecture* by Srebrenka (Sena) Sekulić-Gvozdanović was published in 1998 by the Association of Croatian Architects as a kind of historical demonstration of the existence of female creativity in architecture, and even in the global context it remains a rare attempt of such research in an exceptionally wide temporal and geographical framework. The book had a very long gestation period, as it is based on a series of texts published in the mid-1970s and 1980s in a professional architectural journal, *Čovjek i prostor*, but also in a magazine intended for an educated female audience, *Žena* - journal for scientific, social and cultural issues of the place and role of women and families in society, published by the Croatian Women's Union. Moreover, Sekulić-Gvozdanović's work on the female side of the history of architecture coincided with the peak of her academic career, as she was one of the key educators in the history of architecture at the Faculty of Architecture of the University of Zagreb from the early post-war

years until the late 1980s, even becoming the first female dean. When the book was finally published in 1998, it became part of a series of books on the Croatian architectural canon of the second half of the 20th century.

Its long preparation and erudite style made the book, when it finally appeared, a somewhat outdated undertaking, but at the same time it should be recognised as pioneering for its subject and its transversal approach to issues such as the lack of historical sources, women's participation in the design of space before the emergence of professional (female) architects, research on female patrons and users of buildings, as well as the diagnosis of contemporary and historical gender and professional relations. Finally, the book and its author are part of mapping of the Croatian architectural sphere in the context of socialist Yugoslavia, given its impact on the historiographic narrative and influence on the Croatian public and academic domains.